

TISZTÁZANDÓ KÉRDÉSEK A KULTÚRA KUTATÁSÁBAN

Maróti Andor

a filozófiai tudományok kandidátusa,
nyugalmazott egyetemi docens, ELTE PPK
maroti.andor@freemail.hu

Jóllehet a kultúra állandóan jelen van a közéletben, fogalmának és sajátos vonásainak használata zavaros képet mutat. Ez láthatólag senkit sem zavar, mintha magától értetődő lenne, hogy mindenki azt érti kultúrán, amit csak akar. A sajtó, a rádió, a televízió ugyan egyetért abban, hogy a kultúra a szépirodalommal és a művészetekkel azonos, és ezt a művelődéspolitikai is elfogadja, a tudományok mégis szélesebben értelmezik ezt a fogalmat. Már a néprajz is túljut ezen, nem is szólva a régészetről, a nyelvészetről, a pszichológiáról, a szociológiáról, a filozófiáról. Amikor vagy három évtizeddel ezelőtt Budapesten Nemzetközi Kulturális Fórumot tartottak, a tudósok sérelmezték, hogy nem kaptak meghívást a tanácskozára. A rendezvény szervezői viszont nem értették a panaszukat, hiszen szerintük a tudomány nem tartozik a kultúrához. Talán ez a nézetkülönbség váltotta ki az ELTE Természettudományi Karának két konferenciáját, amelyeket a 80-as évek elején szerveztek meg, s amelyen a Kar tanárai előadásokban fejtették ki szakterületük kulturális vonatkozásait (ELTE TTK 1983, 1985).

A kultúra terjedelmét érintő vita persze értelmiségi körökben maradt, hasonlóan a 60-as években lezajlott folyóirati vitához, amely a humán- és a reálműveltség elválásáról

szólt. Ezért nem is tudta befolyásolni a szélesebb közvéleményt. Ám ezek a kérdések más, elméletileg tisztázandó problémákat is rejtenek magukban: egyrészt a kultúra *strukturális tagozódását*, másrészt az emberi életben betöltött *funkcióját*. Nyilvánvalóan ezek nem értelmezhetők anélkül, hogy meg ne tudnánk mondani, mit értünk kultúrán. A nálunk kiadott lexikonok leggyakrabban „az anyagi és szellemi értékek összességének” tartják, ez a meghatározás azonban figyelmen kívül hagyja a kultúra *folymat jellegét*, ami a magatartás és a cselekvés módjában jut érvényre. Mellőzi a beszéd kulturáltságát is, és csak a már tárgyiasult eredményeket sorolja e fogalom alá. Ezzel a kultúra elveszti dinamikus voltát, mintha csupán muzeális értékű tárgyakat tartalmazna.

Nem véletlen, hogy ily módon elhomályosodik a társadalomban betöltött szerepe. A kulturális értékek termelése látszólag mellékes ága lesz egy társadalom életének, nem járul hozzá annak fejlődéséhez, problémáinak megoldásához, inkább csak díszíti azt, a nyilvánossága is a szabadidő eltöltésére való. Ebből következik, hogy a kultúra csupán *része* a közéletnek, és nem is a legjelentősebb ágazata. Ha azonban elfogadjuk, hogy a kultúra *átfogja az emberi élet egészét*, akkor felismer-

hető: kultúra nélkül nincs is emberi társadalom. Mert a hagyományaival tartalmazza a közösségi lét folytonosságát, szabályaival és normáival fenntartja annak működését, és a társadalom tagjainak véleménycseréjével hozzájárulhat e lét minőségének javításához. E funkciók természetesen nem mentesek az ellentmondásoktól. A hagyományokhoz való ragaszkodás visszafogja az újítási szándékot, a szabálykövetés korlátozza az egyén szabadságát, az emberek közti kommunikáció sok téves vagy torzított információ terjedését is előidézheti. A kultúra éppen ezért nem tekinthető kizárólag *értékek összességének*, már csak azért sem, mert bizonytalan az a határ, ami valóságosan értéké tesz valamit. Arról nem is szólva, hogy az érték óhatatlanul kapcsolódik az *értékeléshez*, márpedig az mindig szubjektív, ezért vitatható. Tény, hogy ennek ellenére a kultúra mégis csak tartalmaz értékeket. Ha nem így lenne, akkor ez azt jelentené, hogy csak mennyiségileg halmozódik, minőségi változás nélkül. De ha egyszer a kultúra emelte ki az emberiséget a természetből, akkor az is bizonyos, hogy van benne *minőség*, sőt ez a lényege.

A kultúra és társadalom viszonyában talán látszik Melville Herskovits megállapítása, mely szerint „a kultúra egy nép életmódját jelenti, míg a társadalom az adott életmódot folytató egyének szervezett összessége. Egyszerűbben: A társadalom emberekből áll, magatartásuk módja jelenti kultúrájukat”. (Herskovits, 1952) Eduard Sz. Markarjan szerint a *szociokulturális egység* két oldaláról van szó: a társadalom a struktúrája, a kultúra pedig a funkciója ennek az egységnek. (Markarjan, 1971) Igaz, hogy Herskovits megállapítása a viszonylag egységes életmódot folytató népek életéből levont tapasztalatra épül, s a modern társadalmak élete differenciáltabb. Mégis

elgondolkoztató az életmód és kultúra összefüggése, hiszen ez az élet számos vonatkozását magában foglalja. Nemcsak a szokásokat és az emberi kapcsolatokat meghatározó normákat, de a nyelvet is, amely kétségtelenül alapja egy nép kultúrájának. S minthogy a művészetek is felfoghatók sajátos nyelvként, ezen az alapon a művészet funkciója könnyebben értelmezhető, mintha önmagában néznénk, a kultúra más területeitől elszakítva.

Ha tovább keressük a kultúra összefüggéseit, akkor a társadalmi léthez kapcsolódó viszonyából következnek: a történetiségében is akad tisztázandó. Elsősorban az, ami a kultúra kezdetére ad magyarázatot. Általánosan elfogadott, hogy csak az embernek van kultúrája, tehát az emberré válás egyúttal a kultúra megjelenése is. Csakhogy nagyon eltérő, ahogyan ezt a különböző válaszok értelmezik. Egyesek a barlangrajzokkal, mások a szellemvilág feltételezésével és a vele kapcsolatot kereső szertartásokkal, ismét mások a tagolt beszéddel vagy az eszközkészítéssel jelölik a kezdetét. Ezzel szemben Clifford Geertz az emberré válás előtti időre teszi a kultúra kialakulását. Tévésnek tartja, hogy az ember kiemelkedése az állatvilágból előbb testi szervezetének átalakulásával járt, majd ezt követte a kultúra megjelenése. Szerinte e két folyamat bizonyos ideig átfedte egymást. Az előember átalakulása kb. négymillió évvel ezelőtt kezdődött el, s mintegy 200–300 ezer évvel ezelőtt fejeződött be. Közben kb. „egymillió éves átfedés volt a kultúra kezdete és az ember ma ismert formájának megjelenése között.” (Geertz, 1988, 70.) A kultúra tehát nem hozzáadódott az ember természetes lényéhez, hanem része volt az állat emberré válásának. Vagyis a *kultúra tette az embert emberré*. Geertz ezt azzal bizonyítja, hogy a szerszámok készítése, tökéletesítése, a szervezett vadászat és

gyűjtögetés, a család kialakulása, s még a jelentést hordozó szimbólumok megjelenése is megelőzte a *Homo sapiens* létét. A kultúra eszerint nem következménye volt az emberre válásnak, hanem *előfeltétele*. Az ember úgy tanult meg a természeti környezetéhez alkalmazkodni, hogy alkalmazkodott a kultúrához is, amely *visszakapcsoló rendszerként* működött a test és az agy között.

Geertz álláspontjával lényegében azonos Merlin Donald megállapítása, amely a másfél millió évvel ezelőtt kialakuló *Homo erectus* életében kimutatja a megmunkált eszközöket, a vadászatot, a tűzhasználatot, a készségek nemzedékek közti átadását – azaz a kulturális fejlődés korai elemeit. E kultúrát azonban még *epizodikusnak* (azaz helyzethez kötöttnak) nevezi, amit a *mimetikus* kultúra vált fel az emberi kultúra előzményeként. Amikor ez már több mint gesztusnyelv, mert a szimbolikus nyelvhasználatnak köszönhetően elbeszélő jellegű lesz, *mitikus* kultúrának nevezhető. Ezt követi a kulturális evolúció negyedik foka, a *teoretikus* (elméleti) kultúra, amely csak az újkori történelemben (és különösen napjainkban) kezd mind szélesebb rétegekben használatossá válni (Donald, 2001).

Lényegében ezt a felfogást követi Csányi Vilmos is, aki az emberiség előtörténetében kimutatja a *protokultúrát*. Azzal az érveléssel, hogy a csoportlétből szükségszerűen következik a csoporttagok együttműködése, majd az emberré válásban ennek szabályozása, a szinkronizációs készség, a konstrukciós képesség és a szimbolikus kommunikáció segítségével (Csányi, 1999, 2006).

Amilyen érdekes probléma a kultúra és az emberré válás kapcsolatának a feltárása, legalább annyira az a paradoxon, hogy amíg a kultúra története átfogja az emberi történelem egészét, a kultúra mai értelemben vett

fogalma csak a 17–18. században jelent meg Európában. Mi lehetett az oka ennek az időbeli távolságnak, és mi okozhatta, hogy az újkor szükségesnek látta, hogy az ókori latinból átvett fogalmat kiemelje a mezőgazdaságra vonatkoztatottságából, és az emberi fejlődésre alkalmazza? Könnyen válaszolható erre, hogy a külső természetet megmunkáló tevékenység mintájára az emberi természet átalakítása is időszzerű programmá vált. Nehezebb azonban azt is tisztázni, hogy ez az igény hogyan függött össze az életmód és az életfelfogás átalakulásával. A kor filozófusai ezt különbözőképp magyarázták, s mennél gazdagabb lett a kultúráról szóló elméleti gondolkodás, annál több irányzat igyekezett részletesen magyarázni a mibenlétét, indokolni szerepét az egyes ember és a társadalmi közösség életében (Maróti, 2005).

Mindennek persze csak a tudományos kutatásokban tájékozódni akarók számára van jelentősége, de ha meggondoljuk, hogy ebből a problémakörből az is kiolvasható, hogy *kultúra nélkül nincs emberi lét*, akkor talán az is állítható, hogy ezt az összefüggést minden embernek ismernie kellene. Jelen kellene lennie a közoktatásban és a közéleti döntéseket meghatározó politikai kultúrában is. Az, hogy erről ma még csak feltételes módon beszélhetünk, annak a következménye, hogy a kultúra részterületeiről ugyan sokat mond el az iskola, és sokat tud a közélet is a tömegközli eszközök híradásai alapján, de arról, hogy *egészében mit is jelent* ez a fogalom, már csak hiányként beszélhetünk, még az értelmiség gondolkodásában is. Jellemző tünet volt, amikor három évtizede a Magyar Tudományos Akadémia Közoktatási Bizottsága felkért néhány szakértőt a korszerű műveltségkép összefoglalására, az elkészült tanulmány fejezetei igyekeztek ugyan érvényesíte-

ni a komplexitás elvét az egyes diszciplínák kapcsolatában, de arról, hogy a műveltség hét fő területét mi fogja össze, e munkának nem volt mondanivalója (Rét, 1980). Kidolgozatlan maradt tehát a korszerű műveltség rendszere, mintha erre a szakterületek felkért tudósai már nem vállalkoztak volna. Ennek oka feltehetően abban keresendő, hogy a modernítésben az emberiség élete fokozatosan differenciálódik, az átfogó eszmék és elméletek elvesztik tartósnak vélt érvényüket, és az a látszat, hogy a részek összetartozását felesleges keresni, hiszen minden változik, az élet képében csak az egyedi információkról lehet tudomást szerezni.

Ezzel szemben felvethető, hogy a kultúra eredeti funkciója épp a töredékes léttudat rendszerezése volt, a káoszról a kozmikus rend kidolgozása, végső soron az eligazodást lehetővé tevő világgép megformálása. Ha ezt lehetetlennek látnánk, ez azt jelentené, hogy kultúrára sincs többé szükség, ami viszont a minőségi szintjéről való lemondással együtt a természeti léthez való visszatérés felé nyitná meg az utat. Ennek nincs valószínűsége, de figyelmet érdemel Geertz elméletileg kikövetkeztetett megállapítása: az emberek kultúrára nélkül *„alakíthatatlan szörnyek lennének, nagyon kevés hasznos ösztönrel, még kevesebb felismerhető érzellel, és teljes hiányával az értelemnek: szellemileg üres kosarak. Minthogy központi idegrendszerünk – és különösen annak csúcspontja és koronája, az agykéreg – a kultúrával adódó kölcsönhatásban alakult ki, a jelentést hordozó szimbólumok irányítása, támogatása nélkül képtelen magatartásunk irányítására vagy tapasztalataink megszervezésére... Az ember függ bizonyos tanulástól: a fogalmak birtok-*

ba vételétől, a szimbolikus jelentés specifikus rendszereinek megértésétől és alkalmazásától.” (Geertz, 1984, 71–72.)

Ezért elgondolkoztató, miért nincs összhangban az iskolai végzettség növekedése a műveltségi szint és a kulturális igény növekedésével, s miért lesz a kultúra mindinkább a felszínes szórakozással azonos. És ami még inkább bonyolítja a kérdést: mivel magyarázható, hogy a kultúra létrejött elemeit olykor kulturálatlanul, sőt a kultúra ellen is fel lehet használni? (A beszédben, a viselkedésben, a környezet károsításában.) Csak nem arról van szó, hogy a kultúra kétarcú jelenség; pozitív értékei mellett negatívumokat is tartalmaz? Vagy egyszerűen az ember felelős ezért az elmentmondásért, mert sokszor éretlen a kultúrára megfelelő alkalmazására? Eszerint a kultúra lényege nem is annyira a szellemi alkotásokban van, inkább az emberek kulturális szintjében, műveltségében? Bár az igényesebb publicisztikában sokszor megjelenik a „tudásalapú társadalom” és a „teljesítményképes tudás” időszerűsége, de ez mindig csak valamilyen speciális felkészültségre vonatkozik, s mellőzi a szélesebb körű szemléletet, noha nélküle senki sem lehet tisztában a „*rész–egész*” viszonylattal. Vagyis azzal, hogy a szakmai képzettség hogyan illeszkedik a kultúra rendszerébe. E szűklátókörűség következtében ugyanis aligha fejlődhet ki az a kreativitás és innováció, amit ma oly sokszor említ a korszerűsítés szakirodalma.

Kulcsszavak: *emberi lét, érték, kultúra, minőség, modernitás, műveltség, protokultúra, szimbolikus kommunikáció, szociokulturális egység, visszakapcsoló rendszer*

IRODALOM

- Csányi Vilmos (1999): *Az emberi természet*. Vince, Budapest
- Csányi Vilmos (2006): *Az emberi viselkedés*. Sanoma, Budapest
- Donald, Merlin (2001): *Az emberi gondolkodás eredete*. Osiris, Budapest
- ELTE TTK (1983, 1985): ELTE TTK Filozófiai Tanszék, Acta Philosophica. Tomus 10, Tomus 12.
- Geertz, Clifford (1988): A kultúra fogalmának hatása az ember fogalmára. *Kultúra és Közösség*. 4.

- Herskovits, Melville (1952): *Cultural Anthropology*. Knopf, New York, (Magyarul: *Forrásmunkák a kultúra elméletéből*. Tankönyvkiadó, Bp., 1975. I. k.)
- Markarjan, Eduard Sz. (1971): *A marxista kultúraelmélet alapjai*. Kossuth, Budapest
- Maróti Andor (2005): *Sok szemszögből a kultúráról: Irányzatok a kultúra elméletében és filozófiájában*. Trefort, Budapest
- Rét Rózsa (szerk.) (1980): *Műveltségkép az ezredfordulón: Tanulmányok az akadémiai távlati műveltségkonceptió alapján*. Kossuth, Budapest

Interjú

FÜGGŐSÉGRŐL, AGYTUDATOSAN

Jakabffy Éva beszélgetése Katona Istvánnal

Mennyire másként állnának hozzá a függőségekhez a szenvedélybetegek, a környezetük és maga a társadalom, ha tudnák, mi történik ilyenkor az aggyal! A kutatók, akik jelenleg éppen a belső kannabinoid rendszer alkotóelemeit térképezik fel nanométeres pontossággal, egyre közelebb és közelebb kerülnek ahhoz, hogy feltárják a függőség kialakulásának okait és lépéseit. Hogy ezt az idegtudományban laikus is megértse, ahhoz szinte egy bolygóközi utat kell megtenni, melynek célállomása – paradox módon – saját koponyánkban belül található. Rusztikus, hétköznapi léptékeinktől el kell jutnunk az idegi elemek közti, finom kommunikációig. E célból Katona Istvánnal, a belső kannabinoid rendszer kutatójával beszélgettünk.

Kannabinoidok kívül s belül. Ami a külsőket illeti, leggyakrabban az indiai vadkender származékaival, a hasissal és marihuánával találkozhatunk. Mennyiben ártalmatlanabbak ezek az Ön ismeretei szerint az úgynevezett kemény drogoknál?

A „fű” a közvélemény szerint viszonylag biztonságos. Ez részben igaz is, hiszen – sok más kábítószerrel ellentétben – nem lehet annyira túladagolni, hogy halálos legyen. Ám az a

sokak által ma is hangoztatott nézet, hogy a fű nem vezet függőségekhez, komoly tévedés. Több kutatás is alátámasztja, hogy a hasis és a marihuána fő hatóanyaga, a delta-9-tetrahydro-cannabinol, rövidítve THC, addiktív.

Mi a helyzet a belső kannabinoidokkal? Úgy kell ezekre gondolnunk, mint agyunk saját „kábítószereire”?

Egyáltalán nem. Bár a belső kannabinoidok az agyban ugyanoda, ugyanazokhoz a receptorokhoz kötődnek, mint a THC, ezek messze nem váltanak ki szokatlan élményeket, hanem az idegsejtek közötti kommunikációt szabályozzák. Lényegében a túlműködést tartják féken a szinapszisokban, vagyis az idegsejtek közötti résben, ahol a sejtek kommunikálnak egymással. Ha a küldő vagy preszinaptikus idegsejt túl sokat beszél – vagyis túl sok idegi hírvivőt bocsát ki –, akkor a fogadó, posztzinaptikus idegsejt visszaszól: legyen kicsit kevesebb. Ezt a belső kannabinoidok segítségével teszi.

Téhat agyunkat ezeknek az anyagoknak folyamatosan fékezniük kell?

Nem, hanem éppen csak ott és akkor, ahol és amikor túlműködés lép fel! Ez különösen sztrók, agyi infarktus, súlyos fejsérülés vagy